

Varg i Veum – vargrädsla nu och då

Av

Per Peterson

Under en följd av år har vi vant oss vid att möta nyheter, reportage och debatter om vargar och vargförekomster i vårt land. Ofta har det handlat om att en varg varit synlig i närheten av bebyggelse eller rivit får eller andra tamdjur. Emellanåt har det också handlat om att varg dödats i olyckor eller vid s.k. illegal jakt.

Vid en del av de tillfällen då vargar dödats, har det florerat rykten om att det gällt frisläppta djur, som fötts upp i fångenskap och utplanterats av Naturvårdsverket eller någon annan organisation. När en varg sköts i Värmlandsskogarna i juli 1985 "verifierades" till exempel detta genom att en tand (!) hittades i vargens ena ben – och att tanden härrörde från en människa. Detta förklarades just med att vargen skulle ha vuxit upp i fångenskap och vid något tillfälle blivit biten av ett barn, som på så sätt förlorat en av sina tänder.

Efter analys konstaterades dock att tanden i själva verket härrörde från en valp och att vargen i fråga också nedkommit med valpar vid minst två tillfällen under sin levnad. Trots dementin fortsatte emellertid ryktet och en del andra historier att cirkulera avsevärd tid.

En rad funktionellt likartade motiv i samband med vargförekomster har handlat om hur man funnit tomma vargburar i skogen eller konstaterat öronmärkning på döda vargar eller rent av sett utplacerad föda i skogen. Det senare skulle skett genom myndigheternas försorg, eftersom de frisläppta vargarna saknade jaktränning och därför behövde förses med mat.

Varför bär vi då på en sådan ingrodd inställning av skräck och avsky för

varg i dagens kultur? Jag vill påstå att en viktig grund för att denna typ av rykten och berättelser skall kunna vinna tilltro ligger dels i en äldre tradition, som utmålat vargen som ett grymt och fasansfullt odjur, dels i de diskussioner som försiggick från och med 1970-talet och som syftade till att återinföra en naturlig vild vargstam i Sverige.

Ser vi till äldre tid, skulle vi kunna vända oss redan till de medeltida landskapslagarna och de bestämmelser kring vargjakt som föranstaltades där. Betraktar vi en något mera närliggande tid kan vi konstatera att vargförekomsten i riket tycks ha ökat starkt vid 1800-talets början efter en nedgång under 1700-talet. Vargpopulationen verkar ha nått en höjdpunkt omkring 1830, vilket anses ha varit en följd av att storviltjakten blev fri 1789. Detta i sin tur ledde till att intresset för jakt på älg, hjort och ren ökade och gjorde vargjakten mindre lockande. Vargstammen fick då goda möjligheter att växa i antal och började bli ett hot mot såväl boskap som andra tamdjur – och potentiellt även mot människor. Det förefaller inte osannolikt, att denna kontextsituation gav grogrund åt ytterligare berättelser, som förstärkte föreställningen om vargen som ett grymt och närmast monstruöst rovdjur.

Från och med 1800-talet finns utmärkta statistiska uppgifter om vargjakt. Den stora utskjutningen ägde i själva verket rum under decennierna 1830–1850 och omkring 1870 var vargen så gott som utrotad i södra och mellersta Sverige. Några av de främsta förutsättningarna var troligen de förbättrade eldhandvapnen och skogsavverkningen i landet, men också t.ex. anläggningen av järnvägar och andra transportvägar.

Efter att ha varit näst intill utrotad i hela landet under 1900-talets första del fridlystes vargen 1965. Fram tills dess betalades fortfarande skottpengar ut för varje skjutet djur. Vid början av 1960-talet uppgick skottpengen per dödad varg till 4 000 kronor, vilket inte var en föraktlig summa i dåvarande penningvärde.

Det dröjde dock fram till 1971 innan vargen blev föremål för mer omfattande skyddsinsatser för att räddas kvar i den svenska naturfaunan. Vid

den tiden fanns endast ett fåtal överlevande djur kvar i norra delarna av landet.

Bevarandediskussionerna kretsade inledningsvis kring frågor om vilka metoder, som borde användas för att bygga upp en livskraftig vargstam på nytt. En av de idéer, som togs upp, var om det var möjligt att frisläppa vargar, som fötts och vuxit upp i fångenskap. Denna idé förkastades och övergavs emellertid ganska snart. Jämförbara försök hade nämligen visat att ett sådant tillvägagångssätt, kan få problematiska följder, dels eftersom sådana djur saknar naturlig jaktträning, dels då de vant sig vid att leva nära människor.

Detta till trots tycks denna idé, som aldrig iscensattes, ha givit kraftfull näring åt rykten och berättelser särskilt under 1980-talet. Under detta decennium blev det tydligt att vargstammen i landet ökade i antal. Från att bara ha bestått av några få individer vid decenniets början, fanns det fler än tio djur vid 80-talets slut. Ökningen berodde dels på invandring, dels på att ett antal vargkullar fötts i riket under perioden. Stammen har sedan haft en kontinuerlig tillväxt och uppgår numera till drygt 200 djur.

Intresset i medier av olika slag har alltsedan vargens nyetablering under 1970- och 1980-talen varit stort. Man har framför allt uppmärksammat vargens skadeverkningar när det gäller fårbesättningar och andra tamdjur samt när varg visat sig i tättbebyggda trakter. Viss uppmärksamhet har också ägnats den illegala jakt, som förekommit och de polisutredningar vid tjuvjakt, som med vissa mellanrum förekommit.

För att komplettera bilden av att intresset för en så pass liten vargpopulation ändå lett till en omfattande medial exponering och ryktesspridning, kan den traditionella folkloren tjäna som en viktig delförklaring. Ser vi till det relativt omfattande arkivmaterial om varg, som återfinns på Institutet för språk- och folkminnen i Uppsala (SOFI), finner vi att uppteckningarna ofta handlar om människors möten med varg, men också om olika skyddsmedel och ibland också om vargens beteende och särskilda karakteristika.

De sägner och memorat, som insamlats och som främst härrör från 1800-talets senare del och 1900-talets början, handlar till stor del om vargattacker mot boskap och tamdjur. Motivfokus ligger på vargens förmåga och skicklighet som jägare, men också på hans grymhet och blodtörst. Det förekommer också historier, i vilka bytesdjuren framgångsrikt avvärjer varganfall.

I ett visst antal sägner förekommer också motiv kring vargens attack på människor. Några av dem laborerar med olika vandringsmotiv. Vi känner t.ex. igen berättelsen om mannen, som på väg över en frusen sjö i sin vagn medför en tunna fylld med kol eller någon typ av förnödenheter. Han blir attackerad av en stor flock av vargar, men räddar sig genom att vända upp och ner på tunnan och på det sättet skydda sig. Inifrån tunnan lyckas han också hugga av flera av vargarnas tassar.

En annan sägen berättar om den ensamme soldaten, som på sin väg hem lyckas försvara sig mot en flock anfallande vargar en iskall vinterdag. Då han sätter tillbaka sitt svärd i skidan fryser det emellertid fast och han dödas när vargarna går till förnyad attack. Ytterligare en berättelse handlar om en hel familj som under en slädfärd måste kasta det yngsta barnet till vargarna för att rädda sig.

Några historier behandlar också om bortrövanden nära gården eller boningshuset, som när modern i huset hör sin dotter skrika utanför och rusar ut för att rädda henne och glömmer att hon just håller på att bada sin lilla baby i en balja i köket. Hon finner att den äldre dottern redan dödats av vargar och dessutom hittar hon strax efter babyn drunknad i badbaljan.

Att finna några berättelser där vargen figurerar i någon positiv betydelse för människan är i stort sett omöjligt i det befintliga arkivmaterialet. Sägen-motiv av exemplifierade slag är däremot välrepresenterade och har fortfarande berättats under det tidiga 1900-talet i muntlig tradition. Att vi i svensk kultur har en väl etablerad berättartradition om vargen som en grym marodör, är med andra ord oomtvistligt.

Många studier av äldre källor har visat att det sedan 1700-talet finns få faktiska belägg för att varg anfallit och dödat människor. De fall som kunnat konstateras rör sig som regel om barn. Kyrkböckerna från 1700-talet vittnar t.ex. om några sådana enstaka händelser. Mest beryktad är dock antagligen den varg som 1821 dödade åtta barn i några socknar i Gästrikland–Dalarna. I detta fall rörde det sig dock om en varg som levt i fångenskap och redan hade en etablerad relation till människor. Vargattacker mot människor under 1900-talet lyser helt med sin frånvaro.

I jämförelse med vargrädslan i det äldre bondesamhället, vilken till stor del var baserad på ekonomiska orsaker så som förluster av boskap och kreatursbesättningar, är dagens verklighet ganska annorlunda. I stället tycks varghatet idag ofta motiveras av de "orimligt" grymma skador vargen gör, då den river fler djur än vad vi anser befogat. Att vargen också utgör en konkurrent till människan när det gäller de större vilda bytesdjuren, kan också betecknas som en viss faktor. Vargen som ett hot mot människor måste emellertid ses som betydligt övervärderat i de kretsar som pläderar för att vargen bör decimeras eller ännu en gång utrotas. Frågan om vargens vara eller ickevara lär dock fortsätta att debatteras, allt medan varglören fortsätter att förnyas och berättas uppbyggd kring mera moderna motiv.

Per Peterson är fil. dr i etnologi och lektor vid Uppsala universitet.